

چاغداش آذربایجان تاریخی

محمد امین رسول زاده

کۆچورن : آذربایجان میللی دیره نیش تشکیلاتی نین اؤیرنجی کیمته سی

خانیملار، بی لرا!

" آذربایجان مدنیتی بیرلیگی " نین اینضیباطی شوراسی " آذربایجان تاریخی بیرینجی دنیا موچارویه سیندن زامانیمیزا قدر " موضوعسوندا بیزدن بیر معروضه ایسته میشدی. قیساسا، چاغداش آذربایجان تاریخی دئییه بیله جه گیمیز بو موضوعدا بیر صؤحبت ائتمک اوچون ۲۸ مای گونونو سئچدیم.

میللی آذربایجان رؤسپوبلیکاسی نین قورولدوغو ۱۹۱۸-جی ایلین ۲۸ مایی قدر چاغداش آذربایجان تاریخی نین اونلو بیر گونو یوخدور. چاغداش آذربایجان تاریخی نین ایتیداسینی اون دوققوزونجو عصرین باشلانغیجیندا سایا بیلریک. بو تاریخدن بری آذربایجان جمعیتی دوشدویو چتین شرایطه باخمایارق، اورتا چاغلارین اساسلارینی ذهنیتلریندن سیییرارق چاغداش مدنیتیه دوغرو گئتمیشدیر. همین تاریخده، بیر نئچه فئودال خانلیقلار حالیندا ایستیلایا اوغرایان آذربایجان ۱۹۱۸-جی ایلین ۲۸ ماییندا بین الخالق حیات صحنه سینه تک بیر میلّت اولارق چیخدی و رؤسپوبلیکا شکلینده قوردوغو دؤولتین ایستیقلالینی بوتون جاهانا اعلان ائتدی. چاغداش آذربایجان تاریخی آنجاق بو بؤیوک حادیثه نین ایشیغی آلتیندا حاقیقتا تدقیق ائدیله بیلر. چونکی بو تاریخ چاغداش تاریخیمیزین کئچمیشینی و گله جه گینی موشاهیده یه یاریان یوکسک بیر باخیم نقطه سیدیر.

بوندان ۳۲ ایل اؤنجه آچیقلا نارق میللی آذربایجانین ایستیقلالینی احتیوا ائدن قانوننامه، ساده جه، اسیرلیک، اسارت آلتیندان دوران و اؤز موقددراتینی تعیین ائتمک حاقیندان محروم اولان بیر میلّین آزاد بیر دؤولت قوردوغونو اعلان ائتمه یه قالدیندی. عئینی زاماندا، بو گونکو بین الخالق شرایطه خصوصیه آکتوالاشان آزادلیق و

دئموکراتییا عومده لری نین ده آذربایجان خالقى طرفیندن منیمسه نیلمیش اولدوقلارینی مئیدانا قویدو.

اوتوز ایکی ایلدن بری آذربایجان تورکلوگو بو یوکسک ایدئیلار اوغروندا مین بیر بلایا کؤکس گرمیش و بو اوغوردا ان دیرلی اؤولادلارینی قوربان وئرمیشدیر. وئره جه گیمیز تاریخی خولاصه محض بو قوربانلارین ایزی ایله گئدن نسیللرین موختلیف فورما و شرطلر داخیلینده باش وئرن موجاديله لرین بیر حئکایه سیدیر. لاکین بو حئکایه یه باشلامدان اول آذربایجان ایستیقلا قوربانلارینی و اولارین آردینجا گئدن فداکار قارداش شهیدلرینی میننت و شوکرانلا آنماق وظیفه میزدیر. عزیز خاطره لرینی آنماق اوچون سیزی احترام سوکوتونا دعوت ائدیرم.

* * *

۲۸ مای تاریخیندن سونراکی حادیتیه لری خلاصه ائتمکدن اول بو تاریخدن اولکی دؤورو قیساسا گؤزدن کئچیرک.

XIX عصرین اوللرینده ایسلام شرقی دونیاسی نین دوچار اولدوغو عومومی تنزل شرایطی ایچینده بوتون قافقازییا ایله بیرلیکده آذربایجان دا روس ایستیلاسینا اوغرادا. تاریخن عنعنه وی اولراق تورک و ایسلام دونیاسی ایله موجاديله دن عیبارت اولان روس سلطنتینه آنجاق آلاه گوجو ایله بویون ایمک مجبوریتی قارشیسیندا قالان آذربایجان معنن هئچ بیر زامان روس دؤولتینه رام اولمادی و فورصت دوشدوکجه میلی واریغینی ایظهار ائتدی. یوز ایلیک اسارت حیاتیندان سونرا بیرنجی دنیا موحاریبه سی نتیجه سینده چؤکن روس امپراطورلوغونون خرابالیقلاری آلتیندان آذربایجان میلی بیر بوتؤو حالیندا قیام ائتدی و یوخاریدا فئید ائتدیگیمیز کیمی ایستیقلا لینا قوووشدو.

چارلیغین آذربایجان تورکلوگونه ائندیردیگی بؤیوک ضربه لردن بیرى اونو عسگری خیدمته جلب ائتمه مه سی ایدی. بو صورتله فیطرتا جنگاور اولان بورا تورکلرینی عسگری خیدمتدن یادیرغاتماق و بئله لیکله، اولاری روسییا ایمپئریالیزمیندن آسیلی

وضعیته سالماق ایسته بیردیله. سونرالار، ۱۹۱۸-جی ایل حادیشه لری زامانی بونون چوخ بؤیوک ضرری گؤرۈندو. آذربایجان خالق ایستیقلاینی مودافیعه اوچون حربی قوه لرینی درحال یاراتماقدا بؤیوک چتینلیکلر چکدی. یعنی باشدا اثرمنیرله گورجولر اولماقلا، اؤز لرینی تمثیل ائدن میلی تشکیلاتلارین وئریدیکلری امرنامه یه گؤره روس اوردوسوندا خیدمتده اولان عسگرلرینی بیر آندا اثرمنی و گورجو قوشون حیصه لری حالیندا تشکیل ائده بیلدیکلری حالدا، آذربایجانلیلار ائده بیلمیردیله. چونکی روس اوردوسوندا آذربایجانلیلار یوخ ایدی. بو سببندیر کی، رئیسوبلیکا قورولان زامان سیلاحلی روس قوه لرینه دایانان بولشئویکلر آذربایجانین پایتاختی باکینی ضبط ائتدیلر، تورک-موسلمان اهالیسینی قیرغینا وئریدیلر و گنجه ده کی میلی آذربایجان قوه لرینی ده حه ده له مه یه باشلادیلار. بو تهلوکه قارشیسیندا ۱۹۱۸-جی ایل ۴ اییوندا باتومدا او زامانکی عوئمانلی حکومتی نوماینده لری ایله بیر موقاويله ایمضالاندى و بو موقاويله یه گؤره تورک اوردوسو آذربایجانلی قارداشلاری نین کؤمگینه گلدی و ۱۹۱۸-جی ایلین ۱۵ سئنتیابریندا بیرلشمیش قوه لر باکینی غصبکار اللردن خیلاص ائتدیلر. ۱۹۱۸-جی ایلین ۳۰ اوکتیابریندا ایمضالانان موندروس صلح موقاويله سینه گؤره تورک اوردوسو آذربایجانلی ترک ائتدی، اونون یئرینی اینگیلیس ایشغال اوردوسو توتدو، داهای سونرا اینگیلیسلر چکلیدیکدن سونرا آذربایجان رئیسوبلیکاسی اؤز ایشلرینی اؤزو ایداره ائتمه یه باشلادی.

آذربایجان رئیسوبلیکاسی چوخ آغیر شرایط و محرومیتلر ایچینده قیسا بیر زاماندا حقوقی، ایداری، سیاسی، ائقتصادی، حربی و میلی معاریف ساحه لرینی تنظیم ائتدی، مملکتده آسایش و اینتیظامی یولونا قویدو و نتیجه ده، ۱۹۲۰-جی ایلین ۱۲ یانواریندا بؤیوک دؤولترلر طرفیندن ایستیقلالی تانیندی. قونشو تورک و ایران دؤولترلری ده داخیل اولماقلا، باشدا آمتریکا بیرلشمیش شتاتلاری بؤیوک-کیچیک بیر چوخ دؤولترلره موناسیبتلر یارادیلدی.

لاکین یاخین شرقده کی حادیشه لردن ایستیفاده ائدن بولشئویکلر روسیاداکی داخیلی محاربه ده موفیت قازاناراق، قافقازیانی یئنین فتح ائتمه یه قالخدیلار و

۱۹۲۰-جی ایلیین ۲۷ آپرئیلینده اوستون قوه لرله هوجوما کچمه رک آذربایجان رئسپوبلیکاسینی ایستیلایا ائتدیلر و نتیجه ده سووئلتشدیردیلر.

* * *

اساس حیصه لرینی ایختیصارلا قئید ائتدیگیمیز بو حادثه لر حاقیندا تورکجه ژورنال و اتنسیکلویپندیالاردا و آیری-آیری جیلدر حالیندا نشر اولونان کیتاب و بروشورالاردا اطرافلی معلومات وئرلمیش اولدوغو حالدا، ایستیلادان سونراکی حادثه لر حاقیندا توپلو اولاراق اوخوجونو تامین ائده جک و تدقیقاتچیلارین موراجیعت ائده بيله جکلری قاینقلار او قدر ده کیفیت دئییلدی. بونا گؤره صؤحبتیمیزده خصوصيله مسئله نین بو طرفی اوزه رینده دایانا جاغیق.

میللی آذربایجان رئسپوبلیکاسی نین بولشئویکلر طرفیندن ایستیلایا ایشغالچیلار اوچون چوخ الوئریشلی شرایطده باش وئردی.

بیرینجی دونیا موحاریبه سیندن سونراکی حادثه لری یاخیندان موشاهیده ائدنلر بیلیرلر: آنتانتا دؤولتلیری موحاریبه دن سونرا روسیادا اورتایا چیخان بولشئویکلیگی محو ائتمه یه تشبوت ائتدیلر. بو مقصدله روسیایانین موختلیف یئرلرینه خصوصی حیصه لر حالیندا قورو و دنیز قوه لری گؤندردیلر. لاکین بو تشبوتلر بوتون یئرلرده عئینی موفقیتله نتیجلنمه دی. بالتیک ساحیللرینده کی رئسپوبلیکالارین بولشئویکلره قارشى ایستیقلال موجدایله لرینه یاردیم ائتمک مومکون اولدو: لاکین جنوبدا، قارا دنیز ساحیللرینده کی مملکتلرده آوروپا قوه لری نین یاردیمی اوغورسوزلوقلا نتیجه لندی. ایسته نیلن سیاسی مقصده نایل اولمادان منسوب اولدوقلاری مملکتلرین داخلی وضعیتیندن دوغان سببلر اوزوندن فرانسیز حربی حیصه لری اوکراینادان، اینگیلیسلر ایسه تورکستان و قافقاز یادان گئیری چاغیریلیمیش اولدولار. بو وضعیت بولشئویکلری قافقاز یایا هوجوما جسارتلندیردی: بونولا برابر، او زمانکی اینگیلیس باش ناظیری للوید جورج لوندونا

گلمیش سوونت خارجی تیجارت کومیساری کراسینه کرال حکومتی نین قافقازییا ایشلرینه قاریشمادیغینی بیلدیرمیشدی.

قافقازیانین ان یاخین قونشولاری اولان ایران و تورکییه، خصوصیه سونونجوسو، بو سیرالاردا میلی واریقلارینی قوروماق اوچون بولشئویکلره دوستلوق ائتمک و حتّی ایتتیفاق باغلاماق مجبوریتینده ایدیلر.

بین الخالق وضعیتین بو شکیده اولماسی داها مؤحکملمه ین آذربایجان رئسپوبلیکاسی اوچون چوخ فاجیعه لی بیر سونلوقلا نتیجه لندی. آذربایجان زورلا ایشغال ائدن بولشئویکلر، قیزیل اوردونون یونانلارا قارشى موحاریبه ده سیخیشدیرلمیش کمال تورکییه سی نین یاردیمینا گئتمک ایسته دیکلرینی، موساوات حکومتی نین ایسه بونا مانع اولدوغونو موختلیف واسیطه لرله مهارتله تبلیغ ائدیردیلر. بو شئیطان تاکتیکاسی ایسته نیلن نتیجه نی وئردی. بولشئویکلر عملرینه آسانلیقلا نایل اول بیلمزدیلر. آذربایجاندا ساده جه بولشئویکلره خاص سوسیال موتیعلرله ایش گؤرمک مومکون دئییلدی. مملکتین سوسیال، تاریخی و معنوی قورولوشو بو تبلیغاتا اویغون گلمزدی. باکی نین کومونیست پارتیاسی نین تشکیلینده موستثنی بیر یئری اولماسینا باخمایارق، بولشئویزمین بیر دوکترینا کیمی آذربایجاندا بیر او قدر ده چوخلو مؤمینلری یوحدو. باکیداکى موسلمان ایشچیلرین بؤیوک اکثریتی میلی آذربایجان موساوات پارتیاسی نین آردی ایله گئدیردی. ۱۹۱۷-جی ایلده باکی ایشچیلری شوراسی سئچکیلرینده بو پارتیا سسلرین ۷۰٪-نی قازانمیشدی. یالنیز باکی قارنیزونونداکی روس عسگرلری ایله عئینی لیماندا یئرلشن حربی دونانمایا منسوب روس دنیزچیلری نین قوه لرینه آرخالانان بولشئویکلر سئچکیلرین یئنیندن کئچیریلمه سینی طلب ائتدیلر و بو دفعه مین بیر حيله و موداخيله ایله ایسته دیکلری چوخلوغو تامین ائده بیلدیلر. بولشئویک پارتیاسی نین جنوبی قافقازییا کومیتته سینه گؤره قیزیل اوردو طرفیندن توتولماسیندان اول باکیداکى تورک (یعنی آذربایجانلی) کومونیستلرین سایى ۳۰۰-دن چوخ دئییلدی. روس کومونیست پارتیاسی نین باکی کومیتته سینده ۳ اثرمنی، ۲ روس و بیر ده گورجو واردی.

میللی آذربایجان رئیسپوبلیکاسی نین مودافیعه قوه لرینی قیردیقدان سونرا سووئت اوردوسو ایره لی له یه رک اثرمنیستان ایله گورجوستانی " سووئتلشدیردی " و ساده جه، قافقازبیانی توتاراق، ۱۹۱۴-جو ایله کی سرحدلرینی برپا ائتدی. ذاتا ایسته دیگی ده بو ایدی.

تورکییه یه یاردیم تبلیغاتی آرتیق صؤحبت موضوعسو دئییلدی. لاکین اصل بولشئویک حاکیمیتی ایندی باشلانیردی. بوتون میللی مؤسسسه لر باغلانیلیر، میللی اوردو داغیدیلیر، ضیالیلار اؤلدورولور، " چئکا " وحشلیکلر تۆزه دیر، " سویغونچولوق هفته سی " تشکیل اندیلیر، صینفی موباریزه آلوولاندیریلیر، ایجتیماعی نیفرت قیزیشدیریلیر، قارداش قارداشا قارشى تحریک اندیلیر، بیر سؤزله، مملکت سووئتلشدیریلیردی.

بوتون بونلارلا برابر، میللی مقاویمت داوام ائدیردی و آذربایجانین هر طرفینده قانلی حادثه لر اولوردو. موختلیف یئرلرده داوام ائدن عوصیانلار آراسیندا ۱۹۲۰-جی ایلهده باش وئرمیش گنجه عوصیانی خصوصیه دیفته لاییقدير. بوراداکی عوصیانی یاتیرماق اوچون قیزیل اوردو ۸۰۰۰ نفرلیک حربی حیصه گؤندرمیشدی. سیلاحلی عوصیانلار مملکتده دایمی حال آلمیشدی. ۱۹۲۵-جی ایلهده وئردیگی بیر راپورتوندا آذربایجان داخلی ایشلر کومیساری باغیروو ۵۲-دن آرتیق عوصیان حادثه سینى قئید ائدیر. کندلرین کوللئکتیولشدیریلمه سی ایلیرینده (۱۹۳۰-۱۹۳۲) آذربایجانداکی عوصیانلار خصوصیه شیددتله نیر. بعضی شهرلر مینلرله عوصیانچی نین الینده قالیردی. بو زمانکی وضعیتین " قورخونجولوغو " نا سووئت کومیساری ائلینوانین مشهور بیر بیاناتیندا رسما شهادت ائدیلمیشدیر. میللی مقاویمت کوتلوی عوصیانلاردان باشقا، موختلیف نوع تخریباتچیلیق خاراكتئرینی ده داشیبیردی.

بو عملی مقاویمت حادثه لری ایله برابر، مملکتده سیاسی کونسپیراسییا، یعنی گیزلی چالیشما آکتلاری دا گوجلوشکیلده داوام ائتدی. گیزلی بیاننامه لر، حتّی قزئتلر نشر اولوندو. باکیده، " چئکا " نین لاپ یاخینلیغیندا گیزلی بیر مطبعه ایشله ییردی: بورادا چاپ ائدیلمه " ایستیققال " قزنتی ۱۹-جو نؤمره سینى بوراخاماغا موفق

چاغداش آذربایجان تاریخی

اولموشدو. بو مطبعه نین سیرری یالنیز بیر تصادوف نتیجه سینده آچیلدی: پولیس قلمپ پول دوزلدن ماشین آختارارکن " موساوات " مطبعه سی نین اوستونه چیخدی. بو حادیه سووئت حکومتی نین گؤرونمه میس تضییقینه سبب اولور. یاخالانان موساواتچیلارا ایشگنجه لر وئرلییر. محبوسلار گؤردوکلی ظلوملره گؤره آجلیق اعلان ائدییرلر. موساواتچیلارین سولووکی آدی ایله مشهور اولان سورگون یئرینده کی قهرمانلیق موجادیله سی کئچمیشده " چئکیست " ایکن، سونرا قاچاراق ۱۹۳۶-جی ایله شانخایدا " سووئتلرده اؤلوم کامپانییالاری " آدی ایله نشر ائتدیردیگی اثرده کیستلئو-قروموو تفصیلاتی ایله بحث ائدییر. سولووکی و بونا بنزر سورگون یئرلری ایله بوتون سووئت زیندانلاریندا ایضطیراب چکنلر، طبیعی، ساده جه موساواتچیلار دئییل، عومومیتله، بوتون میلی زومره لرین نواینده لری ایدی. بولشئویک لئکسیکونو آذربایجانداکی بوتون وطنپرورلری موساواتچی آدلاندیرییر. موساواتچیلیق وطنپرورلیگین سینونیمیدیر.

آذربایجان کومونیست پارتیاسی نین XIV باکی قورولتاییندا سؤز سؤیله ین پارتییا کاتیبی باغیروو دئمیشدیر کی: " ایندیکی حالدا " موساوات " پارتیاسی مرکزی کومیته سی نین عوضولریندن دؤردو " چئکا " حبسخاناسیندادیر. بونلاردان هر بیرری سووئت دؤولت ایداره سینده یوکسک موقع توتوردو، سووئت مأمورلوغو ایله موساوات پارتیزانلیغینی بیر شخصده نئجه بیرلشدیردیکلرینی اونلاردان سوروشدوقدا اونلار: بو هم آسان، هم ده اوجوز باشا گلیر، دئییه ظارافات ائدرلرمیش. بولشئویکلرین - میلیتچیلیگی تامامیله یوخ ائتدی، - دندیکلری بیر چوخ بیاناتلارینا باخمایاراق، سووئت مطبوعاتی ایله حکومتی سون ایللره قدر آذربایجان وطنپرورلیگی نین رمزی کیمی تانیان موساواتیزمله شیددتلی مباریزه آپارمیشلار. ۱۹۳۲-جی ایله توپلانان آ ک پ- نین قورولتایی نین قرارینا گؤره " موساوات " پارتیاسی ایله ساده جه داخیلده دئییل، خاربیجه ده مباریزه آپاریلمالیدیر.

۱۹۳۷-جی ایله سووئت آذربایجان نین IX قورولتاییندا آذربایجان حکومتی نین باش ناظیری رحمانوو یئنی سووئت کونستیتوسیاسینا دایر چیخیشیندا ۱۹۱۸-جی

ایلین ۲۸ ماییندا آذربایجانی سووئت روسیاسیندان آییرماغا جسارت ائتمیش " موساوات " پارتییاسی نین اوستونه دوشور. اونا گؤره او، " موساواتچیلارین آذربایجانداکی حاکیمییتی تاریخین ان قارائلیق دؤورودور " ، " اینقیلاب علییه داری اولان موساوات پارتییاسی نین تاریخی دایمی بیر خیانت و دؤنوکلوک تاریخیدیر " - دئییر.

میللی تمایولر سووئت ضیالیلاری نین گئنیش طبقه لرینه نوفوذ اندیر: بو، خصوصیه مکتبلرده و مدنیت ساحه سینده چالیشانلار آراسیندا دوپولور. داخلی ایشلر کومیساری باغیروو چیخیشیندا دئمشدیر کی: " موساوات پارتییاسی مرکزی کومیتة سی نین بیر تعلیماتنامه سی الیمیزه کئچیب: بورادا موعلیملره مکتبلرده میللی شعور تبلیغاتی آپارماق و شاگردلر آراسیندا روس-بولشئویک رژیمیینه قارشى نیفرت اوپاندیرماق توصیه ائدیلیلر " (" کومونیست " ، ۳۰۲، باکی).

ایستیلار اورقانلاری اوزون مودت آذربایجانین تحصیل سیستمینده " پان تورانیزم " ی تمیزله مکله مشغول اولدولار. عوموم تورک دونیاسی ایله هر جور موناسیبتلر یاراتماق ایسته ین تمایوله " پان تورانیزم " دئییلردی.

بولشئویکلرین قارشیلشدیغی ان بؤیوک چتینلیک ادبیات ساحه سینده ایدی. اونلار آذربایجاندا " پرولتار مدنیتی " نی برقرار ائتمک ایسته ییردیله. قیسا " پرولتکولت " آدلاندیریلان بو فورمولون معناسی " فورماجا میللی، مضمونجا کومونیست " اولان بیر ادبیاتدیر. لاکین بولشئویکلر بو آرزولارینا هئچ جور چاتا بیلمیردیله. چونکی بو ایش اوچون حاضیرلانمیش کادرلار یوخ ایدی. مکتب کیمی، ادبیات دا اوزون زامان کومونیزمه یابانجی اولان ایدئولوقلارین تاثیرى آلتیندا قالیردی. ۱۹۳۷-جی ایله قدر بو ساحه ده کی اصل حاکیمیت " اینقیلاب " دان اولکی قلم صاحیبلیرى نین الینده ایدی. بو ایدیغانی تصدیق ائدن دلیل و حادیشه لر " چاغداش آذربایجان ادبیاتی " موضوعسوندا

او خودوغوموز معروضه ده دانشیلدیغیندان، بورادا تفصیلاتا وارمایاجاق، یالنیز سووئت مطبوعاتیندان موضوعیا عائد اولان بیر نئچه سطرلی نومونه گتیره جه گیک. ۱۹۲۱-جی ایلین ۵ اوکتیابر تاریخلی باکیدا چیخان " کومونیست " قزئتینده او زامانکی معاریف ناظیری نین یازیچیلارین قورولتایینداکی چیخیشیندا بئله یئرله راست گلیریک: " آذربایجان ایشچیلری آراسیندان چیخان شاعیر و یازیچیلارین سایب گوندن-گونه آرتماقدادیر. یازیچیلارین بو نسلی نین " موساوات " دؤوروندن خبری یوخسا دا، یئنه جاوادین (میللی شاعیر احمد جاواد نظرده توتولور) میللی مکتبی تاثیرینه دوشور و میللی آذربایجان روحوندا ادبیات یارادیرلار. نتیجه ده، آذربایجانین گنج یازیچیلاری اویدورولموش روس تهلوکه سیننه قارشلی چیخیر و " باخیمسیز آذربایجان " شواعرینی ایده آلیزه ائتمه یه باشلاییرلار. آلماس، عبدول، موشفیق، حسین زاده و باشقالاری کیمی گؤزل پرولتار شاعیرلری بیر-بیر میلتچی اولاراق پرولتار یازیچیلاری ایتتیفاقیندان و کومونیست پارتیاسیندان چیخیرلار؛ ایندی ایسه جاوادلا بیرلیکده اوچ رنگلی آذربایجان بایراغینی ترنم ائدییرلر (" کومونیست " ، № ۲۷۶۵ - ۴۶ ، ۱۹۲۹). آدلاری چکیلن شاعیرلرین بیر حیصه سی نین باشقا یئرله قاچاراق میللی ایدئولوگیانی ترنم ائدیکیلرینی ده بیلیریک. باکی مطبوعاتیندان اؤیرندیگیمیزه گؤره، تاغی شاهبازی، بؤیوک آغا طالیبلی، علی رضا و احمد جاواد کیمی یازیچیلار سووئت ادبیاتیندا میلتچیلیگی تبلیغ ائدیکیلرینه گؤره یازیچیلار ایتتیفاقیندان خاریج ائدیلمیشلر.

* * *

سووئت حکومتی، آذربایجانداکی میللی مئیللرله طبیعی دیر کی، یالنیز ادبیات و معاریف ساحه سینده موباریزه آپارمیر. آذربایجان کومونیست پارتیاسی نین تاریخی پارتیا سیرالاری نین " میللی ساپینتیلیق " دان تمیزلنمه سی تاریخیدیر. میللی ساپینتیلیق ایسه یئرلی کومونیستلرین پارتیا ایله سووئت ایداره لری نین موسکوانین حدسیز موداخیله سیندن قوروماق ایسته ین حرکرتلرینه دئییلیر.

دیقت ائندینیزسه، "سایپنتیچیلیق" آدلانان بیر تعبیر ایشلتدیک. بونونلا " اوکلونیسست " سؤزو ترجمه ائدیلیر. " اوکلون " - دوغرو یولدان ساپماق دئمکدیر. کومونیزمین اساس عقیده لری ایله راضی اولمایانلارا و پارتییا اینتیظامینا ریایت ائتمه ینلره بو آدی وئریرلر. روس اولمایان سوونت رئسپوبلیکالاریندا میلی ایستقلال فیکرینه مئیل ائدنلره " میلی سایپنتیچیلار " آدی وئریلیر. داها سونرا، ۱۹۲۴-جو ایله آذربایجان کومونیسست پارتییا نین باش کاتیبی ایوب خان بوداقوو آذربایجان سایپنتیچیلارینا باشچیلیق ائدی و بو جریانین ایسته دیکلرینی بو شکیده فورموللاشدیردی:

۱. بوندان سونرا موسکوا آذربایجانین داخلی ایشلرینه قاریشمایاجاق.
۲. یئرلی کومونیسترلی ساده جه یوخاریدان تعیین اولونان کاتبیلرله رهبرلرین ایداره سینده و یالیز اونلارین موشاویرلری رولوندا گؤرمک فیکری و عادتیندن واز کئچیله جک.
۳. آذربایجان میلی اؤز-اؤزونه ایداره ائتمک چاغینا چاتمیش ایکن، موسکولی ایداره چیلر، یئرلیرین موسقتیل اولاراق چالیشمالارینا انگل اولور و بو چالیشمایا " یئرلی میتیچیلیک " دامغاسی وورور. بونا قطعی اولاراق سون قویولاجاق.
۴. ایشچی بیرلیکلری، کووپراتیولری و دیگر دؤولت مؤسسسه لری، سؤزده دئییل، گئرچکدن تورکلشدیریله جک.
۵. آذربایجان روسیادان گتیریلیمیش کؤچکونلره مسکون ائتمک ایسته ین سوونت حکومتی نین مسکونلاشدیرما سییاستینه سون قویولاجاق.
۶. جنوبی قافقاز رئسپوبلیکالاریندا میلی مدنیتلرین اینکیشافینی ساخلاماق اوچون جنوبی قافقاز سوونت رئسپوبلیکالاری فئدئراسییا نین تشکیلاتی اساسی ایله قانونو ده یشه جک (همین تاریخده آدی چکیلن فئدئراسییا وار ایدی. بو فئدئراسییا سونرادان داغیلدی).

خان بوداقووون بو چیخیشی آذربایجان کومونیسترلی آراسیندا قوتلی بیر حرکاتنا سبب اولدو. بو حرکات موسکونون زوراکی تدبیرلری ایله نتیجلندی. خان بوداقووو

آذربایجاندا سورگون ائتدیلر. آذربایجان کومونیست پارتیاسی نین باش کاتبلیگینه بوندان سونرا موسکودان تعیین اولونان یابانچی کاتبیلر گؤندریلدی. پارتییانی خان بوداقوو طرفدارلاریندان تمیزله دیلر. کومسومول آدلاندیریلان گنج کومونیستلرین بئله ۴۰٪-ی تشکیلاتدان قووولدو.

بو دؤوره عائد موسکوا و باکی قزئتلیری پارتییا کوتله لرینی سارمیش میلئتچیلیک تاثیرینه قارشى موباریزه ده سهلنکارلیق گؤسترن آذربایجان کومونیست پارتیاسی مرکزی کومیتته سینه هوجوملار اندیرلر. ۱۹۲۹-جو ایلهده موسکوادا سووئت ایتتیفاقی کومونیست پارتیاسی نین باش اورقانی اولان "پراودا" قزئتینده کی "آذربایجان کومونیست پارتیاسی نین فاجیعه لی ایفلاسی" باشلیقلی مقاله سینده بولشئویک پارتیاسی موفتتیشلریندن یاروسلاوسکی یازیردی:

"باکی آذربایجانین پایتاختیدیر. آذربایجان - بوتون موسلمان شرقی نین اینقیلابی مرکزیدیر. باکی پان تورکیزم ایله پان ایسلامیزم ایدئولارینا قارشى ساواشان اینتئرناسیونالیزم قالاسیدیر. بونا گؤره، کومونیزمین باکیداکى فاجیعه لی عاقیبتى حاقیندا یازی یازماق آجیدیر. بیر باکی کی، آرخاسیندا ایشچی حرکاتى نین اون ایبلرجه سورن بؤیوک بیر تاریخی واردیر؛ بیر باکی کی، بؤیوکلوگو اعتبارى ایله سووئت ایتتیفاقی نین اوچونجو شهری سایلیر... سووئت نفتى نین ۷۰٪-نى آذربایجان وئریر. ایمپئریالیزمین گؤزو آذربایجاندا دیر. موساواتچیلار گنجه لی-گوندوزلو آذربایجان خالقى نین اعتمادینی قازانماغا چالیشیرلار. ایشچی پارتیاسى نین گوجو بو عنصورلره قارشى موباریزه آپارماقدادیر. بونا گؤره ده باکی حاقیندا پیس شئى یازماق چوخ آغیر و کدرلیدیر."

"پراودا" دان سونرا، حکومت اورگانی اولان "ایزوئستییا" قزئتى ده آذربایجانداکی وضعیت حاقیندا بیر مرتیه یازیر: "دؤولت صنایع سینی پلانلاشدیرما ایداره سی نین باشیندا "موساوات" حکومتى نین نقلیات ناظیرى اولموش بیر موهندیس، کند معاریفی و آبادلاشدیرما ایشلری نین باشیندا دا موساواتچی بیر وکیل دورور" - دئییه شیکایت اندیر. باکیدا چیخان "کومونیست" قزئتینده آ ک پ باکی کومیتته سی

کاتبیلربندن جبیئو ساینیتیلیغین آذربایجان شرایطینده تورک میلچیلیگی شکلینی آلدیغینی یازیر. اونون سؤیله دیگینه گؤره، ۱۹۲۲-جی ایلده بیینلری میلچیلیکدن دومانلانان کومونیستلر آذربایجان بوزرؤا دئموکراتیک رئیسپوبلیکاسی اعلان ائتمگی پلانلاشدیریرلارمیش.

آ ک پ مرکزی کومیتة سی نین کاتبیی لئون میرزویان ۱۹۲۳-جو ایلده کومونیست پارتیاسی نین باکی تشکیلاتیندا اوخودوغو بیر راپورتدا بعضی یئرلی کومونیستلرین آذربایجانین صنایعشدیریلمه سی پلانی نین دییشدیریلمه سینی طلب ائتدیگینی سؤیله دی. و سونرا دندی کی، بو پلان اونلارا گؤره مملکتین ایتیصادی مستقیللیگینی تامامیله تامین ائتمه لی، آذربایجاندان توپلانان وئرگیلرین یئرلی احتیاجلارا صرف ائدیلمه سینه یؤنلتمه لی، آذربایجانا روسلاری کؤچورمه سییاستینه سون قویمالی، آذربایجانا روس کؤچکونلری نین دئییل، ایدیل* [۱] بویونداکی تاتارلارین گتیریلیب یئرلشدیریلمه سینه گتیریب چیخارمالیدیر. چونکی عینی دیل و مدنیتة مالیک اولدوقلاری اوچون بونلار یئرلی تورک اهالییه داها آسانلیقلا اوینونلاشار و مملکتین میلی سیماسینی دییشمزله.

موسکودان تعیین اولونان آ ک پ باش کاتبیی پولونسکی ۱۹۳۲-جی ایلده آذربایجانین روسیادان آیریلماسینی و اؤزباشینا، مستقیل بیر دؤولت اولماسینی ایسته ین یئرلی میلچیلیگین عؤهده سیندن گلمگی قرارلاشدیردی. ۱۹۳۷-جی ایلده آذربایجان سووئت تشکیلاتی نین کونستیتوسیاسی نین موذاکیره ائدیلمگی ایجلا سیندا روحوللا آخوندوو، میکاییل حسین اوو، ممد قاسیموو، خان بی بالائیو و کریم عبدالله یئوکیمی یئرلی کومونیست خادیملری بوزرؤا میلچیلیگینده و عکس اینقیلابچیلیقدا ایتتیهام ائدیله رک، کونفرانس نوامینده لیگیندن چیخاریلدیلار. بونلاردان هر بیر آذربایجان سووئت ایداره لرینده و آذربایجان کومونیست پارتیاسیندا یوکسک موقعیتة مالیکدیرلر. روح الله آخوندوو ایسه دؤولتده و پارتیادا یوکسک موقع توتان بیر ایدئولووقدو.

* * *

ایندی، قیسا دا اولسا، آذربایجان خالقی نین بیر رژیتم آلتیندا بئله، نه شکیده اولورسا-اولسون الدهه ائتمیش اولدوغو بعضی مدنی نایلیتلری نظر دن کنچیرک.

هر شئیدن اول ایندی آذربایجاندا اوخوماغی-یازماغی بیلمه ینلرین سایى آشاغی سویه یه ائتمیشدیر. تورکجه چاپ ائدیلن قرئت و کیتابلارین تیراژی خئیلی آرتیریلیمیشدیر. آلمانیا دا راست گلدیگیمیز آذربایجانلی حربی اسیرلر آراسیندا اوخویوب-یازماغی بیلمه ینلره راست گلمه دیک. آذربایجانلیلار آراسیندا موختلیف ایختیصاصلار ساحه سینده یئتیشمیش آدمالارین سایى دیقته لاییق بیر وضعیتده دیر. عالیملیک قادینلارا دا عائد دیر. باکی اونیورسیتئتینده کی پروفئسورلارین آراسیندا آذربایجانلی قادین پروفئسورلاری دا واردیر. ادبیاتدا، تئاتردا، موسیقیده بؤیوک بیر ایره لی له گیش موشاهیده ائدیلیر. علمی آراشدیرمالار ساحه سینده ده بعضی ایره لی له گیشلر قئید اولونور. باکی دا نیظامیه، فوضولیه، میرزا فتحعلی آخوندزاده یه و علی اکبر صابیره هئیکلر اوجالدیلیمیشدیر. اولارین اثرلری یئنیندین چاپ ائدیلیمیش، کوللیاتلاری نشر اولونموشدور. آدلارینا موزه لر، مکتبلر، کیتابخانالار آچیلیمیشدیر. دنیا ادبیاتی اؤز نکلریندن ترجمه لر وار. شرق و قرب کلاسیکلریندن بیر قیسمی نین اثرلری آذربایجان دیلینه چئوریلیمیشدیر. بیر چوخ اوریژینال پیئسلردن باشقا آذربایجان تئاتری نین رئیترتواری آوروپا دراماتورقلاری نین ترجمه ائدیلیمیش پیئسلری ایله زنگینلشدیریلیمیشدیر. البته کی، ایلک نؤوبه ده روس یازیچیلارینا اوستونلوک وئریلمیشدیر. یئنی ایستعداد صاحبی آرتیست و آکتیسالار مئیدانا چیخمیشدیر. صحنه صنعتی اینکیشاف ائتمیشدیر. بوندان باشقا، مشهور بسطه کار حاجی بیلی اوزئییر بیله باشلایان آذربایجان موسیقیلی صحنه سی بؤیوک آدیملارلا ایره لیله میشدیر. سوونت ایتتیفاقینا داخیل اولان میلترلر آراسیندا آذربایجان موسیقیسی قاباقجیل بیر یئر توتوموشدور. موسیقی تحصیلی عومومیلشمیشدیر. آذربایجانلیلار اؤز مملکتلرینه " شعر و موسیقی یوردو " دئمگی سئویرلر. علم، تاریخ، ادبیات تاریخی و اینجه صنعت دایر

بعضی ابتهیفاقلار و ژورناللار تاسیس اولونموش، بعضی تدقیقاتلار و آنتولوگییالار نشر ائدیلمیشدیر.

لاکین مدنیت ساحه سینده ساییلان بو نایلیتلر نه کمیت، نه ده کیفیت باخیمیندان آذربایجانلیلاری تامین ائده جک بیر شکیلده دئییلدیر. کمیت باخیمیندان: یئرلیلر امیندیرلر کی، " نفت رئسپوبلیکاسی " میلی مدنیت مؤس سسه لرینه موسکونون ایجازه وئردیگیندن داها چوخ صرف ائتمک ایمکانیندادیر. بو نقطه نی خان بوداقوون طلبلریندن ده گۆردوک. عالی مکتبلرین تورکجه لشدیریلمه سینده کی یوبانما شیددتلی بیر اعتراض دوغورور. باکی اونیورسیتئتینده، مثلا، تام تورکجه لشدیرمه یالیز معین فاکولته لرده حیاتا کئچیریلیمیشدیر. تورک دیلی هله کی، اؤزونه قارشسی داها یاخشی رفتاری گؤزله مکده دیر. قونشو رئسپوبلیکالاردا کونستیتوسیایا اساسا رسمی دیل یالیز ائرمیجه و گورجوجه اولدوغو حالدا، آذربایجاندا تورکجه ایله برابر روسجا دا رسمی دیل سویه سینده دیر.

کیفیته گلینجه، مسئله داها مرکب دیر. بو خصوصدا بیز حکومتین میلی رئسپوبلیکالارا و خصوصیله، آذربایجانین دا منصوب اولدوغو تورک رئسپوبلیکالارینا قارشسی غرضلی سییاستی ایله راستلاشیریق.

ایشغال حکومتی نین بو رئسپوبلاکالارداکی روسلاشدیرما سییاستی خصوصیله گؤزه چارپماقدادیر. بو سییاستین آذربایجاندا کدرلی بیر تاریخی واردیر. بو مسئله ده سیرالارینی حاقیقی آذربایجان میللیتچیلیگی نین سیرالاری ایله بیرلشدیرن " میلی ساینیتچیلیق " ین فاجیعه لرله دولو طالعینی جانلاندیران دا بو تاریخدیر.

* * *

آذربایجانداکی روس-بولشئویک حاکیمیتی نین روسلاشدیرما سییاستی ایکی شکیلده تظهور ائدیر: ایتیقصادیاتدا مرکز لشدیرمه، مدنیت ساحه سینده روسلاشدیرما.

ایقتیصادی مرکزچیلیک، مملکتی موسکوواینین نظرده توتدوغو ایقتیصادی پلانلارنا تابع ائتمکدن عیبارتدیر. بو مقصدله آذربایجانین نفت صنایعی بیلواسیطه موسکووادان ایداره اولونور. آذربایجان، سووئت ایئتیفاقی صنایعی نین عومومی منفعتی اوچون تورکوستاندان سونرا، ایکینجی پامبیقچیلیق رنگیونونا چئوریلیر. آذربایجانین اراضی سی روسیادان کؤچنرله مسکون ائدیلیر. سیاسی و ایقتیصادی مؤسسسه لرده روسیادان گلن یابانجی عنصرلر حؤکم سورورلر. شهرلر گئتدیکجه میلی اؤز مخصوصلوقلارینی ایتیریرلر. صنایع ایشچیلری نین سایبی آذربایجانلیلارین ضررینه اولاراق دیشیر. بیر سؤزله، ان دئموکراتیک استالین کونستیتوسیاسی باخیمیندان سؤزده مستقیل آذربایجان رئسپوبلیکاسی مئتروپولییا طرفیندن غئیری-محدود بیر میقیاسدا سویولماقدا و ایستیشمار ائدیلمکده دیر.

مدنیتین روسلاشدیریلماسی بو، آذربایجانین حاقیقی بیر فاجیعه سیدیر. سووئتلشدیرمه نین ایلك دؤورلرینده بو سیاست مدنیتین " فورماجا میلی، مضمونجا کومونیست " اولماسیندان بحث ائدن بولشئویک فورمولو ایله ماسکالانیردی. سووئت حکومتی اولجه عرب حرفلری ایله یازماغا ایجازه وئیردی. لاکین سونرا سووئت مدنیت خادیملری آذربایجان ادبیاتینی دایاندیغی اؤز مدنی و تاریخی کؤکلریندن قوپاریب، اونو و اونولا برابر خالقین مدنیتی نین بوتون سیستمینی یئنی سووئت یولونا سالماق ایسته دیلر. باشقا سؤزله، اونو اؤز زمینیندن قوپاریب روس زمینینه گؤروردولر.

بیلدیگیمیز کیمی، آذربایجانین میلی عنعنه لرینه صادق قالان قوه لر بو سیاسته قارشى قالخدیلار. بو قارشى دورما نتیجه سینده آذربایجاندا ایکی دوشمن جریان آراسیندا کسکین بیر مباریزه باشلادی: بیر یاندا سووئتلشدیرمه، یعنی روسلاشدیرما سیاستی نین پارتیزانلاری، او بیر یاندا مدنیتین میلی و تورک خصوصیتلری نین داوام ائتدیریلمه سی و تکمیلشدیریلمه سی طرفدارلاری اوز-اوزه گلدیلر.

بو ایکی زومره نین بیر-بیرینی رد و اینکار ائدن اساسلی مدعالاری ۱۹۳۷-جی ایلده باکیدا کئچیریلن " اورفوقرافییا و تئرمینولوگیا " کونفرانسیندا اؤز ایفاده و فورمولونو

تاپدی. بو کونفرانسدا روسوفیللر موطلق بیر سووئتلشدیرمه مقصدی ایله بونلاری ایسته بیردیلر:

(۱) بین الخالق تئرمینلر اصلینده اولدوغو کیمی دئییل، یالنیز روسلاردا اولدوغو شکیده ایستیفاده ائدیلمه لیدیر.

(۲) روسجادان تئرمینلری ترجمه ائتمه دن عئینیه ساخلاماق لازیمدیر.

(۳) باشقا تورک دیلریندن سؤزلر آلینمایدیر.

(۴) عربجه دن، فارسجادان و عوئمانلیجادان آلینان سؤزلر عئینی معنای وئرن روس سؤزلری ایله عوض ائدیلمه لیدیر. بونا قارشی اولراق " تورکچولر " بونلاری ایسته بیردی:

۱. تئرمینلر تورکچلشدیریلمه لیدیر.

۲. آذربایجانین روسلاشدیریلماسی ایله نتیجه ن سووئتلشمه یه میدان وئریلمه مه لیدیر.

۳. اورفوقرافییا مسئله سینده عمومی ادبی اساسلارا داینامالی و عئینی زاماندا، مومکون اولدوغو قدر دیگر تورک دیللی ایله اولان اورتاق خصوصیتلری قوروماغا چالیشماق لازیمدیر.

سووئت ایتتیفاقیندا چوخ دیللی مدنیترین گئتدیگجه روسلاشدیریلماسی بولشئویزمین ایده آلیدیر. بو ایده آلی گئچکلشدیرمک ایسته ین موسکوواینن حیمایه سیندن قوت آلان و سیاسی موداخيله نین قابا تزیقیندن فایدالانان " سووئتچیلیک " حیاتا کئچیریلیر. " سووئتیزم " ایله " ناسیونالیزم " آراسیندا سرت بیر ساواش آلولانیر. مملکتده کی مدنی عنعنه لری حیمایه ائتمک ایسته ین ان کیچیک بیر حرکت سووئت رژیمنه قارشی ائدیلمن بیر سوء-قصد حساب ائدیلمیر. میللیشدیرمک نیتینده خالقین بوتون معنوی دیرلرینی تک بیر وارلیق حالینا گتیرمک مقصدی گودولور. حال بوکی، اورتودوکسال کومونیزم دیلی بیر میللتین موختلیف طبقه و صینیفلرینی بیرلشدیرن، انسیت یارادان بیر واسیطه دئییل، ساده جه صینفی مباریزه نین سیلاحی ساییلیر. بونون اوچون ده خالق کوتله لری نین ادبی دیلی آنلایا بیلیمک

سویه سینه یوکسلمه سینه دئیل، ادبی دیلین ایشچی خالقین آنلایاجاغی بیر سویه یه ائنه سی گرکدیر. و بو قایدانین یالنیز تورک دیلرینه و روس دیلیندن باشقا بوتون دیلره تطبیق اولونماسی دا دیقته لایبقدیر. لئنینله استالی نین دیلی ایسه بو قایدا یا تابع دئییلدیر. بورادا باشقا بیر قانون حؤکم سورور، بو قانونا گؤره یالنیز روس خالقی نین موختلیف طبقه لری دئییل، سووئتلر بیرلیگینده کی بوتون میلترلر ده " اوکتیابر اینقیلابی نین موقدس دیلی " نی بیلیمک سویه سینه یوکسلدیلمه لیدیر.

خالق معاریف کومیساری تاغی شاهبازی ایله آذربایجان سووئت سوسیالیست رئسپوبلیکاسی نین ایجرائیه کومیتته سی نین صدری، یعنی رئسپوبلیکانین پرتزیدئنتی س.م.افندیزاده نین فعال شکیلده ایشتیراک ائتدیکلری بیر کومیسسیا واردی. سووئت آذربایجان نین تانینمیش دیلچیلری، موعلیم و عالیملری بو کومیسسیا یا داخیلیدیلر. بو کومیسسیا ۱۹۳۶-جی ایله آذربایجان تورکجه سی نین اورفوقرافیاسی نین اساسلارینی ایشله میس و موعین بیر سیستمه سالمیشدی. آذربایجاندا او تاریخه قدر ایشله دیلن اورفوقرافیا سیستمی آذربایجان " اوکتیابر دیلی " نه، یعنی روسجایا دئییل، " پان تورانیزمین سیلاحی اولان عومومی تکجه " یه یاخینلاشدیرماق مقصدی ایله ترتیب ائدیلدیگیندن " سووئتلشدیرمه " موختصیلری طرفیندن " اینقیلاب علثیه اینه بیر سوء-قصدیر " دئییه رد ائدیلدی.

روسیادا روس وطنسئورلیگی نین آلتکساندر نئوسکی، می نین-پوژارسکی کیمی قهرمانلاری، سوووروو، کوتوزوو، باقراتیون و سایره کیمی روس امپراطورلوقونون تاریخی سرکرده لری یوکسک بیر ادا ایله اؤیوله رک گؤیلره قالدیریلارکن، آذربایجاندا وطن و میلی ایستقلال اوغروندا اونودولماز موباریزه سیله تانینمیش داغیستانین بؤیوک ایمامی شامیل ایله گنجه نین ایگید موذافیعه چیسسی جاوآدان* [۲] بحث ائتمیرلر. بونون یئرینه ایسه آذربایجان تاریخی نین درینلیکلری آراناراق، اورادان بابک کیمی شخصیتلر چیخاریلیب ایده آلاشدیریلیر. بابک ایسلامیتین دوشمنی ایدی. بیر ایسلامیتین کی، ایندیکی شرایطده " کومونیزم " ه آز انگلر تۆرتمیر. بابک آذربایجان شیمالا دئییل، جنوبا قارشی قویوردو. بو حالدا دا او، سووئتلر بیرلیگی نین احتیمال اولونان دوشمنینه

قارشی ساواشین رمزی اولا بیلر. هر هانسی بیر شکیل و رنگده اولورسا-اولسون، روسییانی قوروماق وطنپرورلیک نومونه سیدیر، روسییدان قوروماق ایسه عکس اینقیلابچیلارین عملیدیر. استالینین بیر فورمولو مشهوردور: " هر هانسی بیر ایستیثار اولونانین هر هانسی بیر امپراطورلوقدان آیرلماسی - اینقیلاب، هر هانسی بیر مملکتین سووئتلر بیرلیگیندن چیخماسی ایسه عکس اینقیلابدیر "

عئینی مئتود مدنیت تاریخینه ده تطبیق اولونماقدادیر. مثلا، XII عصرده یاشامیش نیظامی ایده آلاشدیریلیر. عوموم دونیا میقیاسلی بیر شاعیر کیمی، دونیا ادبیاتینداکی موستثنا مؤوقعی گؤستریلیر. لاکین اونون تورکلوگونو و روسلار علثیه اینه میصراعلارینی گیزله دیرلر. اونلار نیظامینی اینتئرناسیونالیزمین بؤیوک بیر موباریزی و حتی سووئت حاکیمیتی نین گله جگینی اؤنجه دن سئزمیش بیر موبششیر* کیمی اؤیورلر. میرزه فتحعلی آخوندزاده حاقیندا دا یازیرلار. اونلارا گؤره آخوندزاده XIX عصر آوروپاسی نین احوالی-روحیییه سینی یایان معاریفچی بیر یازچیدان داها چوخ " ایناملی روسوفیلدیر " و " بؤیوک روسلوق منافعینی نین پراکرتیکی نتیجه لر گودن سیاسی ملاحظیظه لریندن باشقا جیدی بیر کؤکو یوخدور "

بو، هر شئی " روس خالقی ایله بیرلشدیرمک " غرضینه تابع ائدن سییاست، نهایت، ۱۹۳۹-جو ایلدن اعتبارا آذربایجان مدنیتی نین فورماجا دا روسلاشدیریلماسینا آپاریر. آذربایجان یازیسینی آوروپا-لاتین الیفباسیندان کیریل-روس الیفباسینا کئچیردیلر.

* * *

الیفباداکی اینقیلابا آذربایجاندا آمانسیر بیر تمیزله مه ایلی اولان ۱۹۳۷-جی ایلدن اعتبارا باشلادیلار.

۱۹۳۷-جی ایلده موسکوودا قورولان بیر اینقیلابی محکمه ده تروتسکی طرفدارلارینی تمیزله مک اوزره مشهور محکمه لر باشلامیشدی. بو محکمه لر اثناسیندا قافقاز

کومونستلریندن بودو میدیوانی قافقاز میلتهچیلیگینده، خصوصیه، میلی آذربایجان پارتیاسی " موساوات " لا موناسیبتده اولماقدا ایتتیهم اندلمیشدی. بو، آذربایجاندا باشلانجاق گئیش میقیاسلی تمیزله مه یه ایشاره ایدی. بونا ایسه قورخونج بیر سادیزمله باشلانندی.

کونستیتوسیونین تنظیمی اوچون چاغیریلان سووئت آذربایجان نیین دوققوزونجو قورولتایی نیین بیر چوخ مشهور آذربایجان کومونستلرینی اؤنجه نوماینده لیکدن چیخاریلدیغینی یوخاریدا قئید ائتمیشدیک. بو قورولتایدا کنچیریلن سئچکیلر ائناسیندا سؤز سؤیله یین او زامانکی آذربایجان سووئت حکومتی نیین باش ناظیری رحمانوو آذربایجاندا سووئت حکومتینه قارشی اوچ نوع موخالیفتین مؤوجود اولدوغونو سؤیله میشدی:

(۱) دیندارلیغی قوووتلندیرمک مقصدی ایله مسجیدلر و کیلسه لر اطرافیندا بیرلشن کئتریکالار:

(۲) " موساوات " پارتیاسی اطرافیندا توپلانان میلتهچیلر:

(۳) کومونست پارتیاسیندان آیریلیمیش میلی آیینتهچیلر: بونلار دا دیگر ایکی قروپلا بیرلیکده آمانسیز تقیبلره معروض قالا جاقدیر.

حاقیقته ده، ۱۹۳۷-جی ایل تمیزله مه سیندن سونرا نه مشهور یازیچیلاردان، نه گؤرکملی پروفئسور و معلملردن، نه سئویلن آرتیستلردن، نه ده آز-چوخ تانینان ایجتیماعی خادیملردن کیمسه مئیداندا قالمیر. آز-چوخ آد-سان صاحیبی اولانلار محو ائدیلمیرلر.

بو اوپئراسیونین نه شکیلده ائدیلمه سی حاقیندا اوخوجولاردا موعین بیر فیکیر یاراتماق اوچون آشاغیداکی حادیشه لری قئید ائدک:

آذربایجانین سووتلشدیریلدیگی ایلك گوندن باشلا یاراق، موساواتچیلیق و پان تورانیزمه قارشی آمانسیز موباریزه آپاران روحوللا آخوندوو " پان تورکیزمین زهرلی بیر نوماینده سی و " موساوات " پارتیاسی نیین زواللی بیر آگئنتی " کیمی گوناھلاندریلدی. سووئت درسلیکلرینه پان تورانیست و پان ایسلامیست فیکیرلرینی

سوخوشدوران " تورکیه آگنتلری " نی جید-جهدله اوزه چوخارماغی اؤزو اوچون بؤیوک بیر هنر سایان علی حئیدر قارایئو " موساوات " پارتیاسی ایله بین الخالق فاشیزمین " سویسوز بیر اوشاغی " کیمی ایفشا ائدیلدی. میلی آذربایجان حکومتینه قارشی کونسپیراسیاسی ایله مشهور اولان آذربایجانین اینقیلابی کومپته سی نین کئچمیش عوضوو، ۱۹۲۰-جی ایله گنجه عوضیانی نین یاتیریلماسی تاپشیریلیمیش باش کومیسار حمید سولطانوو اینقیلابی محکمه نین قراری ایله آذربایجان سووئتلر بیرلیگیندن آیرماق ایسته یین سیلاحلی عوضیان قوه لری نین باشچیسی اولدوغو اوچون اولوم جزاسینا محکوم ائدیلدی: عئینی زاماندا او، یابانجی بیر دؤولته جاسوسلوق ائتمکده ده گوناھلانديریلدی. اونونلا بیرلیکده " ساپینتیچی " کومونیستلرین بیر چوخو دا جزالانديریلدیلار.

سولطانووون محکمه سینده اعلان ائدیلن ایتیهامنامه لردن آنلاشیلدیغینا گؤره ه.سولطانووا ایشلرینده آدلاری آشاغیدا قئید اولونان " پان تورکیستلر " و " میلتنچیلر " کؤمک ائتمیشلر؛ مثلا

۱) ر.اخوندوو - آذربایجان کومونیست پارتیاسی نین مرکزی کومپته سی نین کئچمیش عوضوو و آذربایجان سووئت سوسیالیست رئیسپوبلیکاسی نین کئچمیش معاریف کومیساری،

۲) د.بونیدزاده - آذربایجان سووئت سوسیالیست رئیسپوبلیکاسی حکومتی نین کئچمیش پرنزیدنتی و کئچمیش کند تصروفاتی ناظیری،

۳) س.م.افندیزاده - آذربایجان سووئت سوسیالیست رئیسپوبلیکاسی مرکزی ایجرائیه کومپته سی نین صدری - یعنی رئیسپوبلیکانین پرنزیدنتی، ۱۹۰۴-جو ایلدن بولشئویک،

۴) ه.قارایئو - آذربایجان سووئت سوسیالیست رئیسپوبلیکاسی نین کئچمیش مودافیعه و دنیز ایشلری کومیساری و حربی اینقیلابی کومپته نین عوضوو، کئچمیش ASSR خالق کومیسارلاری شوراسی نین صدری، زاقافاز، ییا فئدئراسیاسی مرکزی ایجرائیه

کومیته سی نین صدری و سووئت ایتتیفاقی بولشئویکلر پارتیاسی نین مرکزی کومیته سی نین عوضوو.

سییاست آدمالاریندان سونرا ادبیاتا، اینجه صنعت، علمه منسوب اولان بوتون گؤرکملی شخصیترلی عئینی شیددت و تۆهمترلره تمیزله دیلر. اونلاری ایتتیفاقلاردان چیخاردیلار کی، سووئت شرایطینده بو، بیر آدمی هر جور حقوقلاردان محروم ائده رک آج قالماغا محکوم ائتمک دئمکدیر. بیر چوخ یازیشیلار ساه دجه یازبیلار ایتتیفاقیندان چیخمادیلار، عئینی زاماندا، پارتییا عوضولوگوندن ده چیخاریلدیلار. بو، اینسانی بوتون حقوقلاریندان محروم ائتمه یه برابر دیر. کومونیزمین اسکی چالیشانلاریندان بیر چوخو دا ساده جه " سووئتلشدیرمه " سییاستینی " تورکلشدیرمه " قایه سینه قارشى یؤنلتمه دیکلری اوچون قپو بارماقلیقلاری آرخاسینا آتیلدیلار.

یئنی سووئت کونستیتوسیاسی نین قبولوندان و روس حرفلری نین تطبیقیندن سونرا آذربایجان بولشئویک تئرورونون یئنی بیر مرحله سی باشلاندی. مملکتین حیاتیندا آز-چوخ رولو اولان آدمالار آزادان گؤتورولدو. سووئت آذربایجانى نین یوبیلئیی قئید ائدیلمدی گون، مثلا " تاریخی گونون قهرمانی " کیمی اؤیوله جک یئرلی بیر آد تاپیلمادی. ایلک آذربایجان اینقیلابی کومیته سی نین صدری دوکتور نریمانووون آدی بئله چوخدان اولوب گئتمه سینه باخمایارق، " میلیلی ساپینتیچی خانلرین هامیسی " کیمی ایفشا ائدیلدی.

تماسدا اولدوغوم یئنی آذربایجان قاچقینلاری ایستیناسیز ۱۹۳۷-جی ایل تمیزله مه سیندن بؤیوک بیر آجی ایله دانیشیردیلار. بو ایله اونلار " آذربایجاندا قتل عام ایلی " آدینی وئریدیلر.

چاغداش تاریخدن بحث ائدرکن، یابانجی سونگولری ایله مملکت حودودلاریندان بایرا آتیلان میلیلی آذربایجان ائمیقراسیاسی نین بین الخالق عالمده کی سیاسی و ایدئولوژی

فعالیتی اوزه ربنده ده دایانماق ایستردیم. لاکین بو فعالیتین عمومی ماهیتی، مسئله ایله باغلی اولانلارا بللی اولدوغوندان بو جهت اوزه ربنده چوخ دورماغا احتیجاج یوخدور. آنجاق اوراسینی قئید ائتمه لییم کی، بو فعالیت سایه سینده آذربایجان داعواسی بین الخالق میقیاسدا تانیدیلدی و آذربایجان مسئله سی بیر مسئله کیمی دنیا مطبوعاتیندا، موختلیف دایره لرده کی موباحیثه لرده اعتیراف ائدیلمه دی. بو ایسه آذربایجاندا اولدوغو کیمی بوتون سووئت مطبوعاتیندا ناراضیلیغا سبب اولموشدور.

آذربایجان تاریخی نین بو مرحله سینی داها یاخشی ایزله مک اوچون ضروری اولان بیر جهتی آیدینلاشدیراق:

تاریخین اصل ماتریالیینی تشکیل ائدن یئنی آذربایجان نسلی نه وضعیتده دیر؟

بورایا قدر موضوعوزو سووئت حیاتیندان و مطبوعاتیندان آلدیغیمیز معلوماتلار و موشاهیده لر اساسیندا آراشدیردیق. ایکینجی دنیا موحاریبه سیندن سونرا بو ایمکاندان دا محروم اولدوق. لاکین همین موحاریبه بیزه عئینی موضوع نون تدقیقی اوچون یئنی بیر ایمکان وئردی. آذربایجانلی حربی اسیرلرله تماسدا اولما بیلدیق. ۱۹۴۲ و ۱۹۴۳-جو ایللرده آلمانینین خارجی ایشلر ناظیریلیگی نین دعوتی ایله دیگر قافقازلی سیاسی ائتمیقرانتلارلا بیرلیکده بئرلینه گئتدیگیم زامان بیری منفی، دیگری موثبت ایکی شئییه شاهید اولدوم. هیتلئر آلمانیا سیاسی نین موقعی بوتون میلی مسئله لرده اولدوغو کیمی، قافقازیا مسئله لرینه اولان موناسیبتده ده منفی ایدی. بئرلیندن میلی موباریزه میزین اساسلارینی تانیماسینی گؤزله مک عبئدی. " عالی عیرق " ان نظرییه چیلری ایله پولشاداکی، اوکرایناداکی و ایشغال اولونان باشقا مملکتلرده کی آلمان پراکتیکلری ان کیچیک اومیده بئله یئر وئرمدیلر. اوزه ریمیزه دوشن یئگانه وظیفه میلی حاقلاریمیزی و ایستیقلال داعوامیزی تانیمایان بیر حکومتله بیرگه فعالیتین باش توتمایاجاغینی تصدیق ائده رک مؤیداندان چیخماقدی. ۱۹۴۳-جو ایل، ۵ آوقوست تاریخلی بیر مئموراندوم ایضالایاراق بئرلینی ترک ائتدیق. لاکین بو سیرادا فورصت تاپاراق، آلمانیااداکی آذربایجانلی حربی اسیرلر ایله تماسدا اولماغا چالیشدیق و بونا قیسمه موفق اولدوق. بو تماسلاری آذربایجانداکی رئال وضعیت و یئنی نسلین هانسی

احوالی-روحیییه ده اولدوغونو اؤیرنمک اوچون ایستیفاده ائتدیک. بیر آز اول بحث ائتدیگیم بئرلین زیارتی نین موئبت حادیثه سی بودور.

یوخاریداکی فصیللرده قئید اولونان حادیثه لرین تحلیلیندن گلدیگیمیز تصور و نتیجه لری تماسیندا اولدوغوموز بو آذربایجانلیلاردان آلدیگیمیز معلوماتلارلا قیسمتا تکمیل، قیسمتا ده تصحیح ائده رک، آذربایجانین یئنی نسلینه خاص اولان جهتلی آشاغیداکی شکیلده خلاصه ائتمگی مونسایب بیلدیک.

یوخاریدا بیز اهالی نین نه درجه ده اوخویوب-یازما اؤیرنمه سیندن دانیشدیق. یئنی نسیل اؤز دیلینده، دئییه بیلریک کی، تامامیله اوخویوب-یازما بیلیر. هامیسی ایبتیدایی مکتبلری بیتیرمیشلر. اسیرلر آراسیندا اورتا تحصیل گؤرنلر ده آز دئییل. موختلیف ایختیصاصلی عالی تحصیللیره ده راست گلینیر. معلیملره حکیملر داها چوخدولار. منیم: " آذربایجاندا مملکتین ایداری و ایقتیصادی احتیاجلارینی اؤده یه جک قدر بیر نئچه یوز عالی تحصیل گؤرموش گنجلرینیز واردیرمی؟ " - سؤالیما موصاحیبلریم عصبی حالدا:

- سیز نه دئییرسینیز، یوزلردن دئییل، مینلردن دانیشین... بیز اؤز-اؤزوموزو ایداره ائده جک بیر وضعیتده ییک! - دئییه جاواب وئردیلر.

آنا دیلی ایله برابر، اسیرلر روسجانی دا بیلیرلر، لاکین چوخ ضعیف. مثلا، روسجانی کیفایت درجه ده بیلمه یین روس دیلی معلیمینه راست گلدیم. بیزه آنلاتدیلار کی، روسجایا قارشی قافقازیادا خصوصی بیر موخالیفت واردیر. ۱۹۳۷-جی ایل تمیزلنمه سینی خاطرلاداق: او زمان " یئرلی میلتچیلیگی " ایفشا ائدنلر ساپینتیچیلاری هم ده " آذربایجان مکتبلرینده لنین و استالین دیلی نین اؤیره دیلمه سینده گؤستردیکلری سهلنکارلیق " دا گوناھلاندیریردیلار. بو سهلنکارلیق " عالی مکتب طلبه لری نین بئله روس دیلینی بیلمه دیکلرینه " سبب اولوبموش. (" کومونیست " ، باکی، ۱۹۳۸. III. ۳۷). سووئت شرایطی و ایداره سی ایله باغلی اولاراق، چوخ دا یوکسک سویه ده اولمایان عمومی معلومات و بیلکلیرینه باخمایاراق، آذربایجانلی اسیرلرین دینی مسئله لرده تامامیله بیلکسیز اولدوقلاری نظره چارپیردی.

آذربایجانداکی یئنی نسیل، دئییه بیلیریک کی، دینه قارشی لاقئیددیر. دینی مراسیم و عبادتلردن ان بسیط شئیلری بئله بیلیرلر. مملکتده مسجیدلر باغلانمیشدیر. نه رمضان، نه ده قوربان بایرامی سووئت گنجلرینه معلوم دئییلدیر. آذربایجاندا اسکیدن چوخ بؤیوک اهمیتیه مالیک اولان باهار خالق بایرامی - "نوروز" دا دیدن دوشموشدور. آذربایجان، بوتون سووئتلر بیرلیگی ایله برابر، یالنیز اوکتیابر اینقیلابی نین سیاسی بایراملارینی و بیر ده آذربایجانین سووئتلشدیریلدیگی گونو قئید ائدیر. یئنی نسیل هئچ بیر دوعا و ناماز بیلمز (چوخ قوتلی عائله عنعنه لری نین تاثیری ایله عادتلی یاخشی بیلنلره ده تصادوف اولونور). کریم جبهه سینده اسیر دوشن آذربایجانلی کیچیک یاشلی قیزلار-باجیلار ناماز قیلان ننه لرینی نئجه اله سالدیقلاریندان دانیشیردیلار. اسیرلردن بعضیلری آلمان اوردوسونا لئگیونئر یازیلیمشیدیلار: بونلاردان بیر نئچه سی فاجیه لی بیر حادثه دن بحث ائدیرلر. بؤلوک کوماندری بیر آلمان آذربایجانلیلاردان جبهه ده اؤلن آرخاداشلارینی ایسلام عادتی ایله باسدیریلماسینی طلب ائدیرمیش. اونلار نه ائده جکلرینی بیلمه میش، لاکین آلمان ال چکمه میشدیر. ایصرار ائدن کوماندرین یلندن قورتولماق اوچون آذربایجانلی گنجلر، نهایت، بیر چاره تاپمیشلار. یئددی دفعه "یا محمد، یا محمد" - دئییه باغیرازاق آرخاداشلارینی تورپاغا تاپشیرمیشلار. بیر باشقا دفعه عئینی نوع مجبوریتیه دوشرکن ایسه اؤلن آرخاداشلارینی "آرشین مال آلان" اوپئرتتاسیندان نغمه لر اوخویاراق باسدیرمیشلار.

داها یاشلی نسیل بو خصوصدا معین بیر فاجیه یاشاییر و عذاب چکیر، لاکین گنجلیک چوخ نادیر ایستیشنا ایله بو فاجیه نی حیس ائتمیر. مومکوندور کی، سووئت رژیمی آرادان گؤتورولندن سونرا دیندارلیق سؤزون فلسفی، مجرد معناسیندا معنوی حیاتین بیر تظاهورو کیمی جمعیتین معین ساحه لرینده معین عکسینی تاپیر. لاکین بورادا دینین ایجتیماعی حیاتی تنظیم ائدن سیاسی و ایداری بیر مؤسسسه اولایله جگینی تصور ائتمک مومکون دئییل. بو معنادا دین سووئت دؤورونده تامامله اؤلدورولموشدور. گله جکده دین یالنیز یوردداشین شخصی حیاتینا خاص اولاراق قالاجاقدیر. بو، میرزا فتحعلی آخوندزاده دن باشلایاراق صابیرین هجولرینه قدر دینین

تحقیق ائدیلمه سی عنعنه لرینه ییبیلنن چاغداش آذربایجان ادبیاتی نین بیر نتیجه سی دیر.

دینین تعقیبیدنن چوخ آز موتاثر اولان ایندیکی آذربایجان نسلی میلی مدنیت مسئله لرینه بؤیوک بیر حساسلیقلا یاناشیر. مدنیت آداملاری، یعنی ادبیاتچیلار، صنعتکارلار، مؤلیفلر، هومانیتار ساحه لره منسوب اولانلار - تاریخچیلر و باشقالاری میلی مدنیترینه آتشین بیر عشقله باغلیدیرلار. اولار بو مدنیتن عوموم تورک ده یرله ری و باغلارینا چوخ بؤیوک اهمیت وئریرلر: اولار میلی مدنیتن مضمونجا دا، فورماجا دا یوکسک توتورلار. بولشئویمین مدنیت حاقینداکی " فورماجا میلی، مضمونجا کومونیست " کیمی ایفاده اولونان ایکی اوزلو تحریفینی نیفرتله رد ائدیرلر. بو فورمولون نجه حیهله گر بیر مئتود اولدوغونون آذربایجان حیاتی طرفیندن ایفشا ائدیلدیگینی چوخ گؤزل بیلیرلر. ۱۹۳۷-جی ایله کی " سووتلشمه " نین غلبه سی ایله ۱۹۳۹-جو ایله کی " ایفبادا اینقیلاب " اولارین فیکرینجه آذربایجان تورک مدنیتنی یخیب سورومکدن باشقا بیر شئی دئییلدیر. میلی روللو ضیالیلاری یوخ ائدن و مدنیتن شکیلرینی دییشدیرن سووت حکومتی اسیرلره گؤره آذربایجانلیلاری عومومی روس قازانیندا قاینادیب قاریشدیرماق نیتی ایله آذربایجانین تورک-موسلمان دونیاسی ایله اولان ان سون معنوی باغلارینی دا کسب-آتماق ایسته ییر.

یالنیز مدنیت مسئله لری ایله بیلاواسیطه علاقه لی اولانلار دئییل، تماسیندا اولان بیلدیگیمیز حربی اسیرلرین بوتون زومره لری میلی مدنیت ده یرله رینه و آذربایجانین ادبیات، تئاتر و موسیقی ساحه سینده کی اوغورلارینا جانندان باغلیدیر. بو آداملارلا صؤحبت اندرکن اولارین دفعه لرله آذربایجانین شاعیر و یازچیلاریندان بئیت لری و آفوریزملر سؤیله دیکلرینی گؤردوم. بعضا عوموم تورک دونیاسی نین اورتاق مالی اولان بؤیوک کلاسیک لردن ده نومونه لر گتیریردیلر. آذربایجانلی اسیرلر طرفیندن ۱۹۴۳-جو ایله بئرلینده چاپ ائدیلن " آذربایجان " قزنتی آذربایجان ادبیاتی نین موختلیف اثر و شخصیتلرینه عائد مقاله لرله دولو ایدی: اولار بو یازیلاری لرینده هئچ بیر

آنتولوگیا اولمادان ایزردن یازیردیلا. بونا باخمایارق، بو جانلی مقاله لر ماراقلی ماتریاللار و ایقتیباسلارلا دولو ایدی.

گۆروندوبو کیمی، یئنی نسیل اۆز کئچمیشی و مدنیته ایله اؤیونور. بو نسلین نوماینده لری " بؤیوک شاعیر و عالیم " نیظامی، " شعر گونشی " فوضولی، " اؤلمز دوها " م.ف.آخوندزاده، " پیغمبر " ین (پیئس آدیدیر) مؤلیفی ه.جاوید حاقیندا یوکسک بیر اوسلوب و درین بیر سئوگیله دانیشیر و یازیرلار. صابیرین (مشهور آذربایجان ساتیریکی) شعرلرینی ازیر اوخویورلار، جعفر جاببارلی نین (دراماتورق) پیئس لرینی سون درجه یوکسک قییمتلندیریرلر: بو پیئس لرین سووئت سنزوراسی طرفیندن کسلیب دیشدیریلمه سیندن ده خبرسیز دئییلر. اۆز بسطه کارلاری ایله فخر ائدییرلر. " لئیلی و مجنون " دان، " شاهصنم " دن، " خورشیدبانو " دان، " کوراوغلو " دان، " آرشین مال آلان " دان و باشقا اثرلردن بعضی یئرلری اوخویورلار. اۆزلری ده معین دره جه یه قدر شاعیردییرلر. " آذربایجان " قزئت نین " ادبیات صحیفه سی " اسیرلر طرفیندن یازیلان منظوم پارچالارلا دولو ایدی: بو پارچالار آراسیندا حاقیقی شعر پارچالاری دا آز دئییلدی. اسیرلر آراسیندا آرتیست، موسیقی چی اولانلار دا واردی، بونا آذربایجانین ایستیقلا گونونون ۲۵ ایلیک یوبیلی مونا سیبته ایله تشکیل ائدیلمیش آخشامدا ایشتیراک ائدنلرین بیر آغیزدان ایفاده ائدییکلری موثبت تاثیراتلار شهادت ائتمکده ایدی. تصادوفن آلمانلارین اسیرلردن تشکیل ائدییکلری بؤلکلره منسوب آذربایجانلی بیر لئگيونتری دینله دیم. او، منه آذربایجانین تئاتر و موسیقیده کی اوغورلاری حاقیندا دانیشدی. موسکودا آذربایجان آرتیستلری نین نئجه قییمت لندیریلدیگیندن، " موسیقیمیزین بوتون دونیادا بیرنجیلیک " قازاندیغیندان بحث ائدیردی. من اونون دویدوغو غورو و سۆزلرینده کی اؤیونمه اداسینی گۆردوم: گۆزلمه دیگی بیر سؤلالا اونون سۆزونو کسیدیم:

- یاخش، مادام کی، سیز سووئتلرین اوغورلاریندان بو قدر ممنونسونوز، بو حالدا، نه اوچون چینینیزه سیلاح آلیب بو سووئت اوغورلارینا قارشى دؤیوشورسونوز؟
او هئچ چاشمادان منه بئله جاواب وئردی:

- من اصل سووئت اوغورلارینا قارشى دۇيوشوروم: بو، کولخوزدور؛ بو اینسانلاری فیرونلار دؤورونه بنزر ایشلتمکدیر؛ بو QPU و NKVD رژیئیمیدیر؛ بو، قارداشین قارداشا اینانماماسیدیر. بولشئویکلرین اوغورلاری بونلاردیر. مدنیته گلینجه، بو ساحه ده کی اوغورلار بیزیم اؤز میلی اوغورلاریمیزدیر. سووئت سنزوراسی نین حدیندن آرتیق موداخيله سی اولماسایدی، بو اوغورلار داها بؤوک اولاردی و مدنیتمیز داها چوخ آچار، داها چوخ چیچکلنردی.

اسیرلردن باشقا بیرسی ایله باشقا بیر صؤحبت:

- سیزلر هامینیز کولخوزدان شیکایت اندیرسینیز. یاخشی، بیر گون قولو قوووتلی بیرسی گلیب بیر ووروشدا رژیئمی ییخدی، ایقتیصادی آزادلیق اعلان ائتدی. سیزلره بیر پارچا تورپاق آبیروب دئدی کی، چالیشین، اکین، بیچین و محصولونوزدان ایسته دیگینیز کیمی ایستیفاده دین، لاکین بوراخین بو معناسیز میلی مدنیته خیاللارینی.

- خئیر، مین دفعه خئیر. اؤز مدنیتمیزدن هئج بیر وجهله آیرلا بیلمیریک. اینسان حیوان دئییل، او، یالنیز معدة سی ایله دئییل، روحیلا دا یاشار!.

یئری گلیمشکن، بیر آز دا کولخوزدان بحث ائدیم: بو، آذربایجانین ان آغریلی یئری، قانایان یاراسیدیر.. مملکت موسکووانین ایستیثمار سیستئمی نین اولومجول تائیری آلتیندادیر. کولخوزا قارشى، ایقتیصادی ایستیثمارا قارشى موباریزه - بو، بوتون آذربایجانى بیرلشدیرن بیر شوعاریدیر. قیرمیزی ایمپئریالیزمین ان قورخونج کولونیا سیستئمی آذربایجانلیلاری بیر-بیرینه قارشى بیرلشدیریر. کومونیستلر آذربایجان کندلیلری نین پرولتار باکیسینا قارشى موخالیفتیندن دانیشیرلار. پرولتار باکیسی روس مودیرلری نین امرینده و اطاعتینده اولان باکی دئمکدیر. میلی آذربایجان پایتاختی روس تضییقیندن قورتولماق اوچون چیرپینیر. او، گؤز گؤره-گؤره باکی نین روسلاشدیریلماسینا راضی دئییل. کندلرین شهرلیرله قارشى-قارشىیا گلمه سی قطعیا صؤحبت موضوعو دئییلدیر؛ موضوع خالقین یابانجی ایستیثمارچیلارا قارشى موباریزه سی دیر.

بوکرئشده ایکن سووئتلردن قاچیب گلن آذربایجانلی بیر سوروجو ایله صؤحبت ائتدیم. بو سوروجو وطنینده بالیقچیلیق ائدیرمیش. ساده طبیعتلی عادی بیر آدمدیر. آز-آز حاللاردا اوخویوب-یازیردی. دئمک اولار کی، تحصیل سیز ایدی. لاکین ساغلام دوشونجه لی، عاغیللی بیر کندلی ایدی. او، اولدوقجا دوزگون و آیدین بیر ایفاده ایله آذربایجان خالق نین سیاسی وضعیتینی آنلاتدی. موستملکه قوه لرینه قارشی گیزلی داوام ائدن میلی موباریزه و موخالیفتدن بحث ائتدی. اونون سؤزلرینده کی بیر تحلیلدن چوخ حئیران قالدیم: سووئت رژیمیندن ایکی نوع ناراضیلار وار، - دئدی. بیر قیسمی سووئتلردن شخصی موتیولره گۆره ناراضیدیرلار. بونلار وار-دؤولتی الیندن آیینار وارلیلار، مولک دارلار، فابریک و بؤیوک تورپاق صاحیبلریدیرلر. بو، اهمیتلی موخالیفت دئییل. اهمیتلی اولان ایکنیجی نوع موخالیفت دیر. بو، گنجلرین موخالیفتی دیر. بونلار دئییرلر: یاخشی، بولشئویک اولاق، لاکین نه یه گۆره آذربایجانلی آذربایجانلی کومونیستلر دئییل، موسکووادان یابانجیلار ایداره ائدیرلر. نه اوچون آذربایجان نفتی آذربایجانا صرف ائدیلیر، موسکووا یا گؤندریلیر. نه اوچون بیز اؤز یوردوموزون صاحیبی دئییلیک. نه اوچون میلیونلوق فیئلانندییا موستقیل اولا بیلر، آذربایجان اولا بیلمز.

عادی بیر بالیقچی نین، پروفئسیونال بیر سیاستچی نین دئییل، خالق کوتله سیندن بیر بالیقچی نین بو تحلیلیندن دریانین بیر قطره سی سودا عکس اولوندوغو کیمی، آذربایجان خالق نین سیاسی دو یغوسو عکس اولونور.

یئنی نسیل بونو یاخشی باشا دوشور. او، مسئله نین حللینی بولشئویزمین تامامیله آرادان گؤتورولمه سینده آختاریر. بولشئویزمه موباریزه اونون اوچون میلی قورتولوش اوغروندا موباریزه دئمکدیر. ساده جه ایقتیصادی دئییل، عئینی زاماندا، میلی-مدنی باخیمدان قورتولوشدور.

اورفوقرافییا و ایفبا مسئله سی ایلك باخیشدا غئیری-سیاسی و آز اهمیتلی مسئله دیر. حال بوکی، حقیقتده هئچ ده بئله دئییلدیر. ایلك ایمکان یارانان کیمی یئنی نسیل (موحاریبه سببیدن آلمانیا شرایطینه دوشن حربی اسیرلرین شخصینده) کیریل-روس حرفلرینی بؤیوک بیر نیفرتله آتدی، لاتین کؤکوندن آیینان تورک حرفلرینی توتدو،

نشریاتلارینی بو حرفلره ایشلتمدی. بو، اونون اوچون بیر رئستاوراسییا رمزی، مدنیتینه ائدیلمیش تجاویزا قارشی بیر اعتراض ایدی. " آذربایجان " قزئتینده بو موضوعدا هیجانلی موراجیعتلر، مقاله لر چاپ ائدیلیب.

موسلمان شرفینده بیر چوخ شئیلر دییشمیشدیر. ایسلامیتدن اولکی دؤورلره عائد اولوب، دینه باغلیلیق باخیمیندان کوفر رمزی کیمی رد ائدیلن میلی اوپانیش دؤورونده اؤزلرینه قارشی باشقا موناسیبتده اولماغی ایسته دیلر. بابک آذربایجاندا بئله آدلاردان بیریدیر.

" بابکی " سؤزو هله XIX عصرده آذربایجاندا سؤیوش کیمی ایشله دیلیدر. دینی احکاملارا اهمیت وئرمه یین آزاد دوشونجه لیلره " بابکی " دئییردیلر. ایندی ایسه بابک وطنپورلیگین بیر ایفاده سی کیمی ایشله دیلیر. قیرمیزیلار ایسلامیت علئیدارلاری اولان بو سیمانی ایده آلیزه ائتمکله، آذربایجانداکی وطنپورولیک دوپغولارینی شیمالا دوغرو چئویرمک ایسته دیلر. لاکین حاقیندا دانیشدیغیمیز " آذربایجان " قزئتی نین مؤلیفلری روس ایمپریالیزمینه قارشی موباریزه اوچون ائتدیکلری موراجیعتلرده دفعه لرله میثال اولاراق بابکی فداکارلیغین بیر اؤرنگی کیمی تقدیم ائدیرلر.

بولشویکلر، یوخاریدا دئدیگیمیز کیمی، قافقازییا ایستیقلال قهرمانی بؤیوک شامیلین خاطیره سینی چوخ دا یاد ائتملر؛ آذربایجانلی جاواد خانین شخصیتینی ده تعریفله مک ایسته میرلر. لاکین بو مقصدلرینه نایل اولما بیلمیرلر. قافقازییانین آزادلیغینی اؤین گنج آذربایجان شاعیری آلماس ایلدیریم، شامیلین آدینی درین بیر هیجانلا آئیر. " آذربایجان " قزئتینده اسیرلرین قلمیندن چیخان مقاله لر آراسیندا گنج نین قهرمان مودافیعه چیسی جاواد خانا عائد آز بیلینن چوخ ماراقلی ماتریاللارا راست گلدیم.

یئنی نسلین سیاسی جهتدن شعورلو قیسمی نین بوتون کینی میلی فلاکتلرین قایناغی روسییا ایمپریالیزمینه قارشی چئوریلیمیشدیر. آلولو شاعیر گولته کی نین* [۱]

" قالدیقجا روسلاردا دییاریم منیم،

اینتیقام آلاجاق شوعاریم منیم!"

بئیتی عومومی بیر شوعاردیر.

قافقازیالی میلتر آراسیندا ایسه قارشیلیقلی علاقه و دوستلوق روحونون اوستون اولدوغو گؤرولمکده دیر. بو خصوصدا هر طرفدن و موختلیف قاینالاردان تصدیق ائدیجی حادیشه لردن خبر توتماق سئویندیریجی بیر حال دیر.

بولشئویک دؤورونون ایجتیماعی نتیجه لری هانسیلاردیر؟ بو سؤالا جاواب وئرمه یی اوزه ریمیزه گؤتورموروک. ساده جه ائتدیگیمیز صؤحبت و موباحیسه لردن آلدیغیمیز تاثراتی سیزلره چاتدیرا بیلریک:

معلوم اولدوغو کیمی، اسکی معناداکی صینیف فرقلری اورتادان قالخمیشدیر. خالق کوتله سی معین بیر شکیلده حرکت گلمیشدیر. بولشئویک دیکتاتورلوغونون بوتون شیدت و فلاکتلرینه داوام گتیرمکله برابر، معین قدر اولسا دا، خالق طبقه لری ایجتیماعی و سیاسی حیاتلا تماسا گیرمیشلر. پاتریارخال عائله قورولوشونا آغیر بیر ضربه وورولموشدور. لاکین عایله نین تمللری کؤکوندن بیخیلمامیشدیر. ار-آرواد صداقتی اسکی عادتله باغلیدیر؛ آیریلما حاللاری او قدر ده چوخ دئییلدیر؛ اجنبی لرله ائولنمه حاللاری چوخ دئییل؛ اجنبی قادینلارلا ائولتن کیشیلرین سایه اجنبیه اره گئدن قادینلاردان چوخدور. قافقازیالیلار آراسینداکی قاریشیق ائولنمه لر آذربایجانلیلارلا روسلار آراسینداکی ائولنمه حاللاریندان چوخدور. اسکی نسيله منسوب آتالار اؤز آروادلارینا اکثر حاللاردا " اوشاقلارین آناسی " ، دها سونرالار " بیزیم خانیم " دئییردیلر. ایندی ایسه ار-آرواد بیر-بیرینه " یولداش " دئمکده دیرلر. عایله مونسابتلرینده معین دیشیکلیکلر اولموشسا دا، بونون نندن عیبارت اولدوغو حاقیندا اوزاقدان حؤکم وئرمک موشکول دور. موبالیغله ندیریلیمیش بیر اویتمیزمه قاپیلماق تهلوکه لیدیر. معنویات و سییاست ساحه سینده اؤزونه مخسوس منفی تاثیرلری ایله بولشئویزمین معین ایزلر بوراخمدان کئچه جگینی دوشونمک البته خاطالی بیر حرکت اولاردی.

ایجتیماعی طبقه لرله صینیفلر آراسینداکی فرقلرین آرادان گؤتورولدوبونه آغلامایا جاقیق. عائله اوجاغینی ساغلاملاشدیرماق لازیمدیر و بیزه گؤره بونا ایمکان واردیر.

اینسان قوه لری نین گۆرونمه میش درجه ده ایستیمار اندیلمه سی، شوبهه سیز، خالقین ووجودونو مودهیش صورتده حالتدن سالمیش و عومومی ساغلاملیغی زده له میشدیر. بونو حربی اسیرلر اوزرینده کی مواهیده ایله تصدیق ائتمک مومکون اولدو. لاکین عئینی زاماندا، آز اهمیتی اولمایان بیر قازانچ دا الده ائدیلمیشدیر، - اسکی نسیده نقصانلی اولان امک اینتیظامی.

آذربایجان داکی بولشویک دؤورونده حیاتا کئچیریلیمیش عسگری موکلفیتی ده گلیرلر قیسمینه یازماق گرکدیر. آذربایجانلیلار چارلیق دؤورونده بو موکلفیتدن آزاد ایدیلر. کئچمیشده قیزیل اوردودا اولموش، ایندی ایسه آلمان اوردوسوندا لئگیونئر اولان بیرسی، عومومیتله، عسگرین میلترلرین حیاتینداکی رولو و اهمیتی باره سینده و خصوصیه، بیزیم عسگرلرین اوینایاجاقلاری رول حاقیندا منیمله ائدیگی صؤحبتده بو سؤزلری سؤیله دی:

" بیز ایندی اونیورسال عسگریک؛ ایکی بؤیوک اوردودا ان کسکین حربی اینتیظام گۆردوک و تاریخین ان قانلی بیر موخاریبه سینده اؤلومله قارشیلانشاراق تجربوه لر کئچدیک. هر میل اؤز آزادلیغینی یالنیز موباریزه ده قازانیر. بیز خالقیمیزین تاریخا بؤیوک مسئولیت داشییان موباریز کادرلارینی تشکیل ائدیریک. ۱۹۱۸-جی ایلده آذربایجان خالق بیزیم کیمی حربی تجربوه گۆرموش کادرلارا مالیک اولسا ایدی، شوبهه سیز، مملکتیمیزین تاریخی تامامیه باشقا جور اینکیشاف انده جکدی "

کئچمیشده بیر معلم، ایندی ایسه بیر لئگیونئر اولان بو فرد صؤحبتیمیزده کی صمیمیلیکدن جسارتلنه رک مونولوقونو بو سؤزلرله بیتیردی:

" ایچینه دوشدویوموز بو بؤیوک موخاریبه نین نئجه بیته جه یینی نه بوراداکی هیتلئر، نه ده اوراداکی استالین بیلیرلر. لاکین تاریخی تجربوه لردن اؤیرندیگیمیز بیر شئی واردیر کی، او دا بو کیمی حادیته لرین سونوندا میلترلرین اؤز حاق و آزادلیقلارینا قوووشاغاغیدیر. امین بی منه اوز توتاراق دئدی کی، سیز بورادا، یابانجی تورپاقدا قوناقسینیز، ایمکانینیز چوخ محدوددور. سیزدن بورادا چوخ شئیلر ایستمه یه حاقیمیز

یوخدور. سیزدن ایستیه جه بییمیز شئی اؤز تورپاقلاریمیزدادیر. حاق دا، وظیفه ده اورادادیر...".

لنگیونئر فورمالی معلم، بولشئویک ایستیلاسینا اوغرایان آذربایجانی ترک اندرکن، وطنده قویوب گئتدیگیم هله ۱۰ یاشا چاتمیش نسله منسوب بیر آدمدی. کئچن ۲۶ ایلیک قورخونج بیر آیریلیغا باخمایارق، آرامیزداکی معنوی علاقه نین بو قدر ساغلام قالدیغینا و قارشیلیقلی آنلاشمانین بونجا صمیمیلیگینه نه قدر سئویندیگیمی تقدیر ائده بیلرسینیز. بوندان اوتوز یکی ایل اول قیرمیزی ایستیلادان سونرا وطندن خارجه گئدن و موهاجیرت حیاتیندا آذربایجان داعواسینی فیکری مودافیعه و سیاسی جهندن تمثیل ائدن ائمیقراسییا ایله ایچینده مودهیش ایشگنجه لر و تضییقلر آلتیندا یاشایان یئنی نسیل بیر-بیرینی آنلاماق قابیلیتینده دیر.

نسیلرلر آراسینداکی معنوی علاقه قیریلمامیشدیر. اسکی نسله منسوب میلی موهاجیرتین شعورلو قیسمی طرفیندن تمثیل اولونان سیاسی پروقرامین میلی هم رای لیک، ایجتیماعی عدالت و سیاسی ایستیقلاقلان بحث ائدن اوچ اساسی یئنی نسلین ایجتیماعی و سیاسی شعورونو معین ائدیر. یئنی موهاجیرتین سیاسی دوشونجه لی قیسمی سیاسی اعتقادیمیزین یوخاریداکی " اوچلو " عومده سینی بؤیوک بیر سئوینج و ویجدان راحتلیغی ایله خبر آلیردی. اونلار قیرمیزیلارین سییاستی نین، میلی موهاجیرتی ایجتیماعی ایرتیجاع ایله سیاسی تحقیر نومونه سی کیمی تانیئتدیغی نین یالان و بؤهتانندان عیبارت اولدوغونو گؤروردولر.

میلی آذربایجان رئسپوبلیکاسی نین یاشادیغی ایستیققلال دؤورو آذربایجان تاریخی نین ان پارلاق بیر دؤورودور. اسکی و یئنی موهاجیرتین ایلهام قاینای ۱۹۱۸-جی ایلده اعلان اولونان ایستیققلال بیاننامه سینده کی دئموکراتیک اساسلاردیر. الده اندیلیمیش میلی ایستیقلالی یئنیندن قازانماق اولکی کیمی، یئنی نسلین ده ایده آلی دیر، لاکین بیر شرطله: یئنیندن قورولاجاق آذربایجاندا اسکی ایجتیماعی اویغونسوزلوقا، سیاسی حاقسیزلیقلارا مئیدان وئرلمیه جک، سوسیال هم رای لیک و عدالتین تامینینه خصوصی اهمیت وئرله جکدیر.

* * *

خانیملار، بی لرا

تاریخدن گله جک تهلوکه نی گؤرن استالین موخاریبه دن اولکی ایلرده اؤز رهبرلیگینه موخالیفت تشکیل ائده جکلری احتیمال اولونان بوتون عنصرلری " تمیزله دی ". آذربایجاندا بوتون ضربه ایجتیماعی و سیاسی حیاتین هر ساحه سینده میلیتیچیلرله میلی ساپینتیچیلارا دیدی.

بايقدان دئدیگیمیز سؤزلردن گؤرونديو کیمی، آذربایجاندا " سوسیالیزم " ین ظاهیرا " تورکیزم " اوزه رینده غلبه سی تامین اولونموشدور. روس بولشئویزمی آذربایجان میلیتیچیلیگی اوزه رینده غلبه سینی بایرام ائدیر. بابانچی توتالیتاریزم یئرلی دئموکراتییا غلبه چالمیشدیر.

لاکین بو، مسئله نین ساده جه ظاهیری طرفیدیر. حقیقته ایسه موباریزه هله بیتمه میشدیر: اونون موقدراتی معاصر شرایطده دنیا میقیاسیندا جریان ائدن بؤیوک موباریزه نین موقدراتی ایله باغلیدیر.

آزادلیق و دئموکراتیاین سون غلبه سی موقدرسه* [۲] (بونا قطعیا شوبهه میز یوخدور)، او زمان ۱۹۱۸-جی ایلین ۲۸ ماییندا حقوقی ایفاده سینی تاپان میلی آذربایجان رئیسوبلیکاسی نین حیاتا کئچیردیگی آزادلیق و ایستیقلاللا یئنیندن قووشاجاغی، البته کی، حقیقت و موقدردیر.

AMDT

Azərbaycan milli dirəniş təşkilatı

www.diranish.org

diranish@gmail.com